

Tetřívěk obecný (*Lyrurus tetrix*) v českých krajích dříve a dnes¹

Black Grouse (Lyrurus tetrix) in Czech lands in the past and now

Otakar Kokeš

Kokeš O. 2025: Tetřívěk obecný (*Lyrurus tetrix*) v českých krajích dříve a dnes. *Sylvia* 61: 3–16.

Popsán je vývoj výskytu a početnosti tetřívka obecného (*Lyrurus tetrix*) v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od 17. do poloviny 20. století.

Changing distribution and numbers of the Black Grouse (Lyrurus tetrix) in Bohemia, Moravia and Silesia from the 17th to mid-20th centuries are described.

Keywords: *Breeding distribution, hunting, management, numbers, protection*

ÚVOD

Měnlivý stav tetřevovitých ptáků je otázkou, která již léta zaměstnává nejen vědecké pracovníky, nýbrž i praktické myslivce u nás, stejně jako v ostatním světě. Protože jsem měl příležitost sledovat tetřívka obecného v různých dobách i různých krajích za jeho maximálního rozšíření i ubývání, snažil jsem se studiem pramenů zjistit, zda byl výskyt této zvěře měnlivý i v minulosti. Žel v tomto směru bylo ponejvíce možno srovnávat jen čísla úlovků, která ovšem vždy nemusí být i věrným obrazem stavu zvěře. Současně jsem se pokoušel zjistit i jeho stav u nás v posledních letech.

METODIKA

Pro historickou část jsem získával podklady jednak studiem odborné literatury i historické a myslivecké a právních předpisů minulosti, statistik i některých archivních údajů. Z různých období jsem osobně sledoval výskyt tohoto ptáka ve východních Čechách, na Českomoravské vysočině, na Písecku, v Posázaví i v oblastech Slovenského Rudohoří a Vysokých Tater. Současný stav obojího pohlaví, respektive jarní počty v r. 1965 jsem zjišťoval dotazem u okresních organizací Čs. mysliveckého svazu, jejichž sdělení jsem konfrontoval se zprávami členů Čs. ornitologické společnosti, pracovníků státní ochrany přírody i řady lesníků z povolání. Všem za jejich porozumění děkuji.

1 Rukopis tohoto článku zaslal Otakar Kokeš (1910–1995) Janu Hanzákovi (1923–1994) dne 2. března 1968 do časopisu *Sylvia*, který Hanzák tehdy redigoval. Hanzák rukopis přijal do tisku, ale k jeho vydání nikdy nedošlo. Rukopis jsem v Hanzákově pozůstalosti našel v Národním muzeu kolem roku 2005. Vzhledem k tomu že obsahuje řadu zajímavých historických údajů, strojopis jsem poté přepsal do počítače (2024–2025), zredigoval a znovu postoupil časopisu *Sylvia*. Při redakci jsem opravil zjevné překlepy a pravopis, avšak zachoval jsem Kokešův archaický styl psaní. Kokešovy německé titulky jsem změnil na anglické a doplnil jsem český i anglický abstrakt a klíčová slova. Upravil a dle možnosti opravil jsem citace literatury. Výraz „v tomto století“ jsem nahradil výrazem „ve 20. století“. Kokešovo označení „tetřívěk obecný“ a „tetřívěk lesní“ jsem sjednotil na „tetřívěk obecný“. – Jiří Mlíkovský (dále jen „JM“).

Získané údaje jsem si porovnal s údaji odborné literatury. Pro svoje závěry jsem nepoužil vždy jen taxativních příkladů, nýbrž, zejména v kapitole historické i příkladů reprezentativních, neboť jsem přesvědčen o tom, že i ony dobře vystihují vývoj stavů zvěře.

TETŘÍVEK OBECNÝ V ČESKÝCH ZEMÍCH V MINULOSTI

Tetřívěk obecný je spolu s tetřevem hlušcem jedním z ptáků, o němž máme zprávy už v nejranějších dobách našich dějin. Má o to zásluhu arabsko-židovský cestovatel Ibrahim Ibn Jakúb, který r. 965 a 966 prošel našimi krajinami a sdělil své dojmy arabskému geografu Al Bakrimu, jenž nám je zachoval v písemném odkaze. Podle něho žili v zemi Boleslavově dva ptáci, nazvaní tetrá, kteří byli už tehdy loveni pro chutnou zvěřinu; jeden byl černý, kdežto druhý pestrý a hezčí než páv. Není sporu o tom, že to byl tetřívěk, kterého tu Ibn Jakúb slyšel v době toku.² Claret³ ve veršovaných latinsko-českých slovnících, pocházejících z doby Karla IV., mluví jen o tetřevu. Pravděpodobně proto, že bylo jeho latinské jméno i jméno tetřívka stejné. Svědčí o tom výsadní list z r. 1455, dle něhož měl vlastník statku v Mladých Bucích za povinnost dávat statkovému pánu jako velikonoční dar „dva tetřevy, aneb jeden hluchý“. Že v té době naši předkové tetřívka dobře znali, možno soudit z jídelníčku, který doporučoval Karlu IV. jeho osobní lékař mistr Havel; jako posilující pokrmy v něm uváděl zvěřinu koroptví, tetřívků

a bažantů.⁴ Ostatně v rožmberských korespondencích první poloviny 16. století, jež byly psány česky, bývají jmenováni tetřevi i tetřívci.

Urbář zbraslavského panství uvádí, že v XVI. století bylo v okolí Horních Mokropes, Solopisk, Vonoklas a Roblína nejen hojně tetřívků, nýbrž i tetřeví. Tetřívci byli stejně ceněnou zvěří jako jiní ptáci, a proto lovecký řád Ferdinanda III. v r. 1641 stanovil, že je může lovit na svém pozemku pouze ten, kdo tam má právo myslivosti, a hrozil těžkými tresty každému za krádež pernaté zvěře a mezi ní i tetřívků.

Přesto ve statistice úlovků uložené v třeboňském státním archivu (značka 11 D 6 W α 11a), kde jsou data za několik staletí z velkostatků Vimperk, Český Krumlov, Třeboň a Hluboká nad Vltavou, tetřívci, až na nepatrné výjimky do konce 18. století téměř chybí. Na Třeboňsku, kde zaznamenávali úlovky od r. 1625, činí pětileté výřady tetřevů několik desítek a jeřábků překračují stovku; tetřívci jsou však uvedeni pouze 37 kusy v letech 1625–1630, 58 kusy 1631–1635, 10 kusy 1636–1640, 6 kusy 1641–1645, 14 kusy 1646–1653, 2 kusy 1671–1675 a 1 kusem 1676–1680. Pak ze záznamů mizí a objevují se tam až v polovině 19. století (Heske 1909). Podobně tomu bylo i na Hluboké. Na vzácnost jejich výskytu možno soudit i tam, kde zástřelná taxa, stanovená pro ně na jednotlivých velkostatech hospodářskými instrukcemi, nebo zápisy v urbářích, překročuje obvyklý průměr. V r. 1655–1666 najdeme v účtech panství Varvažov-Zbonín na

2 Tady se Kokeš zcela mylí. Jakúb (912–966) zřejmě v Čechách vůbec nebyl, pouze zapsal získané informace o slovanských zemích. Své dojmy al-Bakrímu (c. 1040–1094) jistě nesdělil, neboť ten se narodil dlouho po jeho smrti. Identita onoho pestrého ptáka je nejednoznačná. – JM.

3 Bartoloměj z Chlumce, řečený Claret (c. 1320–1370), český učenec. – JM.

4 Kokeš má na mysli dílo *Regimen sanitatis ad Carolum imperatorem* Havla ze Strahova (kolem poloviny 14. století). V edici F. Müllera z roku 1819 (str. 25) ovšem v této knize Havel Karlu IV. doporučuje k jídlu „gallinae, capones, perdices, fasiani et aves omnes campestres“, tedy „slepice, kapouny, bažanty a vůbec všechny polní ptáky“, o koroptvích a tetřívčích se však jmenovitě nezmiňuje. – JM.

Písecku zástřelné za tetřeva a jeřábka, nikoli však za tetřívka (Henesch 1955); na Vlašimsku není tetřívek v sazích zástřelného uveden do poloviny 17. století; teprve po r. 1659 je na něj vysazena taxa 12 krejcarů (Navrátil 1915). Město Chrudim vyplácelo r. 1657 9 kr (Florián 1917), panství Radnice u Plzně platilo 1651 za tetřeva i tetřívka 12 kr. (Barchánek 1943) a urbář pro Kostelec nad Černými Lesy z r. 1672 stanoví pro tetřívka zástřelné 14 kr. (Miškovský 1921). Císařská a frýdlandská panství platila za něj v 16. a 17. stol. 12 kr. a stejně v r. 1685 i velkostatek Opořany (Chadt 1907). Je zajímavé, že v 16. a 17. století chybí o výskytu tetřívka zprávy na západní Moravě (Málek 1966). V polovině 18. století platí za něj velkostatek Dobříš zástřelné 24 kr.; r. 1741 tam byli odstřeleni 3 tetřívci, ale r. 1759 jich bylo na výřadu už 37 (státní archiv Hořovice, fond Dobříš, inv. č. 613, kr. 505). Z Křivoklátska nám zachovaly účty polesného písaře zprávy o odstřelu 33 tetřívků r. 1710–1716, 69 kusů v 1738, 559 kusů v letech 1788–1793, načež vidíme pokles, takže bylo v letech 1811–1821 uloveno jen 138 kusů (DD 1913). Zatímco se v západních Čechách platilo v 18. století za tetřívka zástřelné 8 kr. činilo na moravském Vsetínku 30 kr. (Chadt 1907). Na západní Moravě, kde mají velkostatky Brtnice, Žďár a Rožinka podrobné výkazy odstřelené zvěře, tetřívci v 18. století nejsou (Málek 1966).

Poměrně přehledný obraz jejich rozšíření v Čechách nám podává Sommer v letech 1833–1849, pro jehož topografii zpracovával přírodnické otázky profesor pražské stavovské polytechniky F.X.M. Zippe⁵. V kraji Litoměřickém je uvádí na velkostatku Třebivlice, Bilina, Křemíž, Krásný les, Česká Kamenice, Lipová a Šluknov, při čemž Zippe podotýká, že jsou ptáky horských poloh. V Boleslavském kraji je měly

Doksy a Malá Skála, v Bydžovském Jílemlnici, Dolní Sejfy, Vlčice a Hostinné, v Královohradeckém Kuks, Hradiště a Maršov, v Chrudimském městské lesy Poličky, v kraji Plzeňském Chotěšov, Planá u Mar. Lázní, Trpisty a Nečtiny Zahrádka, v Klatovském Bystřice nad Úhlavou, Chudenice, Dolní Lukavice, Svatý Kříž, v kraji Prácheňském Zdíkov, v Budějovickém Český Krumlov, v Rakovnickém Smečno, Toužetín a Křivoklát, v Žateckém Kopisty, Červený Hrádek, Krásná Lípa a Ahníkov, v Loketském Sokolov, Jindřichovice, Nejdek, Houštejn, Doupov, Toužim a Hřeben, v Berounském Mníšek, Slapy, Dobříš, Hluboš a Zbiroh. I když lze tyto údaje mít jen za příkladné, přece jen ukazují, a Zippe v textové části i potvrzuje, že i tehdy osidloval tetřívek obecný především vyšší polohy. V Sommerově díle na to ukazuje i to, že není uváděn v krajích Tábořském, Časlavském a Kouřimském.

Na panství Merklín, Ptenín, Březnice a Hradiště za něj činilo v r. 1810 zástřelné 30 kr. (Guth 1902); stejná tam byla i cena uloveného ptáka. V r. 1847 však činilo zástřelné ve středních Čechách na panství Klášter Hradiště jen 12 kr. (Šimon 1926) a na Konopišti r. 1878 21 kr. (Rakušan in litt.). Měnlivost jeho stavů v 19. století nám ukazují statistiky úlovků vedené dosti pravidelně na některých velkostatkách, které jsem shromáždil z různých koutů země (Tab. 1). Pro srovnání jsem k nim připojil údaje tehdejších lichtenštejnských velkostatků z Čech, Moravy, Slezska, Rakouska i Lichtenštejnska.

Údaje z panství Jindřichův Hradec zajímavě doplňují údaje Záleského (1926), podle nichž tam do r. 1862 tetřívek obecný téměř chyběl. První byl zjištěn v oboře Jamčina, kde byly r. 1862 uloveny dva kohoutci. R. 1885 už byl rozšířen po celém panství, kde jeho počet vyvrcholil r. 1889. Od počátku 20. století klesal

5 Franz Xaver Maximilian Zippe (1791–1863), český přírodovědec, zejména geolog a mineralog. – JM.

Tab. 1. Počet odstřelených tetřivků (*Lyrurus tetrix*) na českých velkostatech a na lichtenštejnských velkostatech (v Čechách, na Moravě, ve Slezsku, v Rakousku i v Lichtenštejnsku). – = chybějící údaje.

Table 1. Numbers of shot Black Grouse (*Lyrurus tetrix*) in Bohemian estates and in Lichtenstein estates (in Bohemia, Moravia, Silesia, Austria, and Lichtenstein). – = missing data.

Období / period	Velkostatek / estate									
	Český Krumlov	Děčín	Hluboká	Jindřichův Hradec	Nové Hradky	Orlík	Rožmítal	Třeboň	Vimperk	Lichtenstein
1801–1805	9	–	0	0	0	1	–	0	2	–
1806–1810	26	–	0	0			–	0	13	–
1811–1815	38	–	0	0			–	0	8	–
1816–1820	31	–	1	0		0	60	0	7	–
1821–1825	19	–	0	0			68	0	4	–
1826–1830	0	–	0	0		1	92	0	4	–
1831–1835	17	–	0	0			200	0	17	–
1836–1840	7	–	0	0		1	111	0	10	–
1841–1845	25	15	0	0			118	0	32	191
1846–1850	51	17	0	0		8	109	0	93	87
1851–1855	48	7	0	0			102	0	54	96
1856–1860	50	15	3	0		31	141	1	54	126
1861–1865	58	4	3	9			90	3	31	46
1866–1870	48	1	2	12		48	67	30	18	29
1871–1875	12	17	18	19			104	89	93	133
1876–1880	33	18	44	89		76	66	306	64	104
1881–1885	61	–	70	119		99	82	330	0	169
1886–1890	89	–	56	169			72	426	0	149
1891–1895	–	–	–	47		–	–	488	0	124
1896–1900	–	–	–	123		–	–	783	0	158
1901–1905	–	–	–	96		–	–	703	0	53
1906–1910	–	–	–	97		–	–	0	0	51

a v r. 1923, kdy velkostatek podlehl záboru, bylo uloveno jen 14 kusů.

Na západní Moravě jsou o něm v 19. století podle Málka (1966) první zprávy z Telečska, kde byl r. 1833 střelen v revíru Rácov. Od r. 1880 ho lovili hlavně v revíru Řásná a Býkovec u Světlé a r. 1898 je znám od Sedlejova. Materna (in Málek 1966) ho našel v odstřelových listinách poslední čtvrtiny 19. věku na velkostatech Nové Město na Moravě a Rožinka. Od r. 1899 má o něm Málek (1966) zprávy z okolí Brna. Slavík (1967) o něm zaznamenal první zmínky na Dačicku až r. 1873. V Židlochovicích platili od r. 1807 za tetřívka zástřelné 20 kr. (Nožička 1960).

Pokud se týče Slezska, konstatují Hudec et al. (1966), že v celé slezské oblasti a zejména v její karpatské části byl vždy nejvzácnějším z lesních kurů. Svá tvrzení opírají o zprávy Spatzierovy (1831–1832), Schwabovy (1869) a Rzehakovy (1891–1892). Z šetření Talského (1879–1880) vědí, že se v severovýchodním cípu Moravy vyskytoval jen vzácně, nebo vůbec chyběl. V 19. století byl vzácným ptákem i v Nízkém Jeseníku, kde se později při změnách lesního hospodářství velmi rozšířil.

Pro srovnání populačních vln v posledních létech 19. a počátku 20. století může posloužit i statistika odstřelů tetřívků v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, kterou pořídil podle statistických údajů bývalého rakousko-uherského ministerstva orby prof. Dr. Ing. O. Farský⁶ (in litt.) (Tab. 2).⁷

DNEŠNÍ VÝSKYT TETŘÍVKA OBECNÉHO V ČESKÝCH ZEMÍCH*

Z minulosti máme dosti důkazů o výskytu tetřívka obecného i v bezprostředním

okolí Prahy (Frič 1872, Wahl 1944) a v mapě odstřelu tetřívků z r. 1857 (Hanuš 1960) patří bezprostřední okolí hlavního města k oblastem s průměrným ročním odstřelem 1–15 kusů a oblast jižně od města při levém břehu Vltavy mezi místa největšího průměrného odstřelu. Jeho přítomnost v Brdské oblasti potvrzuje Kraus (1897), Syřiště (1928) v monografii Hořovicka a Berounska, Malý (1930) v monografii Příbramska a Dobříšska, Eiselt & Kroutil (in litt.) před r. 1950 v lesích dobříšských a Pokorný (1958). V třemšínských Brdech ho znal Hofman (1967) a z Krivoklátska o něm má zprávy Zatloukal (1938), Komárek (1945) a Šiman (1947). V lesích Vysokého Chlumce se s ním potkal Habart (1925), na Mělnicku ho uvádí Böhm (1892). Z Polabí ho zaznamenával Frič (1872), Hellich (in Šachl 1962) r. 1906 z Dymokurska, Kroutil (1962) a Šachl (1962). V posázavských Požárech ho znal Jirsík (1928) a Komárek (1945), z Vlašimska Váňa (in litt.) ví o jeho expansi v létech 1918–1922 v oblasti Ostředek, Třebešice, Líšeň, Votice i jinde na Podblanicku a Vlašimsku; rozšíření tam vyvrcholilo v r. 1943, načež následoval rychlý pokles. Druhou expansi zaznamenal v době vysídlení Sedlčanska a Benešovska v létech 1942–1945; poslední kohouti se tam vyskytovali ještě v r. 1962.

V současné době jsem jednoho náhodného zatoulance zastihl 5. IX. 1965 v listnatém háji na Hradišti ve vinořské bažantnici u Prahy. Na *Berounsku* vymizel v létech 1933–1935, stejně i na *Kladensku*, *Příbramsku*, na *Kolínsku* 1962, na *Kutnohorsku* 1960. Jediné tetřívky mají vnitřní Čechy na *Rakovnicku*, a to ve Velké Chmelištné u Čisté

6 Octavianus Farský (1893–1969), český lesník.

7 Data sestavena z publikace „*Statistische Jahrbuch des k.k. Ackerbauministerium in Wien*“. – OK.

8 Psáno roku 1968. – JM.

Tab. 2. Počet odstřelených tetřívků v jednotlivých regionech České republiky. – = chybějící údaje.
Table 2. Numbers of shot Black Grouse in regions of the Czech Republic. – = missing data.

Rok / year	Čechy / Bohemia	Morava / Moravia	Slezsko / Silesia
1874	1717	23	0
1875	2020	45	0
1876	2060	61	2
1877	2365	73	3
1878	2676	91	3
1879	3166	85	5
1880	3460	163	7
1881	3536	176	4
1882	–	–	–
1883	3667	224	4
1884	–	–	–
1885	4410	–	0
1886	–	–	–
1887	–	–	–
1888	–	–	–
1889	–	–	–
1890	5097	–	–
1891	5266	–	–
1892	5552	–	–
1893	5456	–	–
1894	–	–	–
1895	5228	276	11
1896	5341	343	13
1897	6851	–	14
1898	7520	–	98
1899	6066	–	23
1900	5439	436	33
1901	5846	545	43
1902	5429	487	19
1903	5986	542	17
1904	6822	535	19
1905	6659	498	21
1906	7315	530	37
1907	8273	517	48
1908	10156	582	42
1909	8967	707	45
1910	8702	743	54
1911	11488	786	53
1912	10119	636	64

(10 kusů), Drahouši (18 kusů) a Žďáru (9 kusů). Na *Benešovsku* zbývá podle šetření Dr. Váni několik kusů u Nedvězí, v okolí Jankova, u Dubějovic mezi

Sedmpáný a Trhovým Štěpánovem (7 kohoutů). Na *Nymbursku* se vyskytuje několik tetřívků v prostoru Milovice – Lipník.

V *jižních Čechách* ho uvádí ze sev. Pacovska Dr. Váňa (in litt.), v oblasti Lukavec-Stražiště Chleborád (1928), z Bechyňska Vařečka (in Kněžourek 1895)⁹, Dyk (1932) ze Sobědraže a Milevska, Mokrý (1891) z Tábořska, Houska (1928a,b) ze Strakonicka, Písecka, Budějovicka, Kaplicka, Třeboňska, Jindřichohradecka, Novohradská a Chlumecka, Kostroň (1953) a Kratochvíl (1966) z celých jižních Čech, Heske (1909) z Třeboňska, Duschek (1930) z Hluboké nad Vltavou, Záleský (1926) z Jindřichohradecka, Wagner (1895) z Novohradská, Trpák (1964) z celé Šumavy a Hofman (1965) z okolí Kašperských Hor a Kvildy.

Z jara r. 1965, kdy jsem konal své šetření, nebyl zjištěn na *Tábořsku, Písecku, Strakonicku*. V okrese *Pelhřimov* se vyskytovali pouze 4 kohoutci a 5 slípek v honitbě Těšenov. V okrese *Prachatice* si tetřívka zachoval původní stanoviště v hornatém pásmu nad 550 m n.m. V kat. obce Stožec je asi 40–45 kusů, Nicov 10–15 kusů, v úseku československo-rakouského a československo-bavorského pohraničí na Volarsku 50–60 kusů a v samotném katastru Volary nejméně 50 kusů. Katastr Klášterec má 35, Nový Svět 50–55, Šumavská Hoštice, Buk a Kosmo celkem 25–30, Strážný 50, Nová Pec a Chlum asi 710, Zbytiny 25, Radohostice 15 kusů. V celém okrese je asi 400–450 kusů, stav jeví malý vzestup, ale je stále hluboko pod předválečnými stavy. V okrese *Český Krumlov* je asi 700–740 kusů v oblasti Kaplice, Malonty, Světlík, Vyšší Brod, Lipno, Horní Planá a Chvalšiny. Řadu poloh, které dříve obýval, zaplavily vody Lipna. Na *Budějovicku* je na trvalém ústupu; nejvyšší stav má honitba Hranice na Novohradsku (nebyl mi však sdělen početně). Dále je na katastrálním území Veselska 7–8, Nesměň 6–7, Ločenice 5–7 kusů a Římov 2–3 kusy; v tomto okrese je na trvalém

ústupu. V okrese *Jindřichův Hradec*, kam dnes patří i Třeboňsko, se vyskytuje téměř všude. Významné stavy jsou však na území obcí Albeř 10, Lásenice 45, Lipolec 18, Nová Bystřice 30, Nová Ves 15, Peč, Fleše, Příbraz, Ratiboř, Rapšach 60, Semotín 95, Staré Město p. Land. 35, Suchdol n./L. 22, Světlce 20 a Valtínov 8 kusů. Na druhé straně státní hranice je i oblast rozšíření tetřívka v Horních Rakousech na S, SV a SZ od Lince (Mayer 1967).

Druhou tradiční oblastí s maximálním výskytem tetřívka jsou *západní Čechy a Krušnohoří*. V šumavské části západních Čech o něm píše Chládek (1933) ve "Vlastivědě Klatovska", John & Bauer (1903) z Koutů u Domažlic, Hofman (1965) ho poznal v okolí Železné Rudy, na svazích Pancíře, v Hojsově Stráži i jinde. Komárek (1920) ho uvádí mezi ptactvem Doupovských hor, Hofman (1958) z údolí Střely, Janka (1914) ho má za stálého ptáka Krušnohoří, Komárek (1948) pak pohoří a náhorních planin celých záp. Čech. Týž (1945) ho uvádí v okolí Plzně a na Rokycansku.

Od té doby se arcit poměry poněkud změnily, alespoň pokud se týče podhůří. Na jaře 1965 měl lesní závod (v dalším jen LZ) Nýrsko v Královském Hvozdě 8 a v Prenetu 7 kusů, LZ Železná Ruda v polesí Švejčárna Pancíř 33 kusů a LZ Kašperské Hory, pokud leží na území Klatovského okresu, jako předchozí lokality, 45 kusů; dále bylo v témže okrese na k.ú. Chudenín 38, Janovice 18 a Myslív 20 kusů. Další ptáci byli rozptýleni v pohraničním pásmu. V *Domažlickém* okrese má nejvyšší stav Všerubský průsmyk (Svoboda in litt.), v kat. ú. Pláně, Srby, je 40, Maxov 15–20, Všeruby 25–35, Postřekov Klenčí 25, Výhledy 30, Černovice 14 a Železná-Rufstein v oblasti LZ Horšovský Týn-Karlova Huť asi 85 kusů; jednotlivě migrují v celém

9 Nalezl jsem v rukopisné pozůstalosti Karla Kněžourka. – OK.

pásmu od Nýrska až po Čerchov. Stav prý tam rok od roku stoupá. V okrese *Plzeň* bylo v době mého šetření v k.ú. Přehýšov 7, Zbuch 5, Hubenov ojediněle 1, Pastuchovice 15 kusů; jinde tito ptáci vymizeli v letech 1945–1950, stejně jako v okrese *Rokycany*, kde jich bylo v době mniškové kalamity sta a tisíce. V okrese *Tachov* hlásí tetřívky LZ Tachov v počtu 50 a honební oblasti Velký Rapotín 23, Malý Újezdec 32, Zadní Chodov 32, Lesná 70, Třemešná 55, Halže 25, Žebráky 57, Nové Domky 50, Bor u Tachova 30, Stráž u Tachova 20 a Boněnov 10 kusů; stavy tam mají klesající tendenci. v *Chebském* okrese se vyskytují v okolí Aše v počtu asi 130–140 kusů, v okolí Františkových Lázní v prostoru Házlov-Skalné-Luby asi 300 kusů, v okolí Kynžvartu 165 kusů a v oblasti Mariánských Lázní (Tři Sekery, Trstenice, Zádub, Kamenec) v počtu asi 210 kusů; z některých lokalit byl pozorován jejich ústup, jakmile došlo k rekultivaci ladem ležících pozemků. V okrese *Sokolov* je asi 160 kusů v okolí okresního města, 185 kusů v okolí Kraslic a 80–90 kusů v okolí Lokte; tendence je sestupná. Okres *Karlovarský* hlásil 142 tetřívku z katastru Abertamy, 55 Bochova, 38 Horní Blatná, 35 Jelení, 100 Jenišov, 130 Jáchymov, 95 Kojšovice, 120 Kosmová, 88 Kozlov, 105 Krásné Údolí, 40 Květnová, 90 Číhaná, 105 Mrázov, 40 Poutnov, 55 Olšová Vrata, 95 Otročin, 65 Pstruží, 90 Štědrá, 35 Teplá, 42 Toužim, 95 Údrč, 130 Útvina a 85 Vohaneč. V okrese *Chomutov* je 150 až 200 kusů na náhorních planinách Krušných hor v nadmořské výšce 800–850 m. Na *Mostecku* je 24 kusů v kat. území obce Fláje v prostoru LZ Litvínov. S touto lokalitou sousedí v okrese *Teplice*, jiná na územích Mackov, Nové Město, Cínovec, Fojtkovice, Habartice a Moldava, kde je asi 130 kusů. V *Lounském* okrese tetřívka od r. 1956 chybí.

V *severních Čechách* ho pokládal Palliardi (1852) za hojnějšího než

tetřeva. Michel (1929) ho uvádí v horách i podhůří, exkurs. brožura Státních lesů z r. 1937 ho má za stálou zvěř Jizerských hor, kde ho však v posledních časech uvádí Knobloch (1961) jako vzácný zjev. Z prostoru Krkonoš ho popisuje Bakesch (1906), Rakušan (in litt.) ho vídal v letech 1907–1914 vzácně v okolí Rýchor a na Černé Sněžce; na západ od Sněžky podle něho chyběl. Veselý (1965) píše, že je rozšířen po celém území Krkonošského národního parku. Lesmistr Rakušan (in litt.) znal počátkem 20. století silný stav v okolí Bělé pod Bezdězem, Mnichova Hradiště a Doks. Hořice (1925) konstatoval, že tam ubývá. I Wahl (1941) a Kroutil (1962) ho tam zastihli. Hojný výskyt v Šárovcově Lhotě na Jičínsku zaznamenal r. 1931 Auerhan (in litt.). V okrese *Ústí nad Labem* je sporadický výskyt tetřívka obecného omezen na hřebeny Krušných hor, kde je v k.ú. Zelnice 14, Krásná Lesná asi 25, Tisá asi 15 a v Petrovicích 14 kusů. Tokají na území NDR a jejich stav je sestupný. V *Litoměřickém* okrese nebyl v posledních dvaceti letech spatřen, v okrese *Děčín* vymizel po r. 1950, v okrese *Česká Lípa* chybí od r. 1961. na *Liberecku* je několik tetřívku ve státních lesích v polesí Jizerka 6, Smědava 4, Zadní Studánka 4 a Hejnice 4 kusy; stejně tolik je asi slípek. Podle Nevrlého (in litt.) i místních lesníků se tam v poslední době stává častějším zjevem, zejména v okolí Jizerky v Jizerských horách. V okrese *Jablonec nad Nisou* je asi 18 kusů v prostoru Janov-Mšeno-Zlatá Olešnice-Karlovy. V *Mladoboleslavském* okrese je ojedinělým zjevem v okolí Bělé pod Bezdězem, v okrese *Jičín* chybí od r. 1950. Dosud mají tetřívky krkonošské okresy *Semily* a *Trutnov*. Veselý (1965) počítá v LZ Maršov s 97 kusy; LZ Harrachov má 22 kusů v k.ú. Harrachov, 8 v k.ú. Rokytno a 15 v k.ú. Vítkovice. LZ Vrchlabí má v polesí Sedmidolí 14, Labská 6, Špindlerův Mlýn 5, Volský Důl

8, Luisin Důl 5, Rudolfův Důl 9 a Černý Důl 6 kusů; stavy tam jsou na vzestupu. Dále mi bylo hlášeno 16 kusů ze Svobody nad Úpou, 20 z Babí u Žaclěře a 18 z Alberic.

Z *východočeské oblasti* uvádí tetřívka obecného Fábera (1963) z Broumovských stěn, nezmiňuje se o něm v polických stěnách (Fábera 1957). Rakušan (in litt.) ho má na Královéhradecku za vzácný zjev; těsně po Druhé světové válce jsem ho zastihl v okolí Nového Bydžova. Hanzák (1946) ho zjistil na Kralickém Sněžníku, Kroutil (1966) počátkem 20. století v okolí Letohradu. V 1930. letech jsem byl svědkem hojného rozšíření na Lanškrounsku. Na Pardubicku ho uváděl Rosůlek (1903) v lesích býštských, výrovských, kasalických aj., Musílek (1946) v okolí Vysokého Chvojna, Albrechtic a Výrova; někdy se vyskytl i u Bohdanče a Čivic. Štancl (1947) zjistil hnízdo u Rohovládovy Bělé. na Litomyšlsku zaznamenal Musílek (1947) podle Podhajského zlepšení stavu od r. 1920, jako ptáka Železných hor ho uvádí Mikura (1906) v díle "Chrudimsko a Nasavrcko"; Motýčka (1909) ho v téže dle považuje za příslušníka vyšších poloh Chrudimska i Nasavrcka. po První světové válce jsem tam byl v době mniškové kalamity svědkem jeho expansivního rozšíření ve všech lesních revírech od Miřetic až ke Svratce a na druhé straně k Seči. Poslední dva kohoutky jsem zastihl r. 1940 v oboře revíru Babákov. Na Havlíčkobrodsku uvádí Wollmann (1927) tetřívka v obcích Vadín, Sazonín, Březí, Nové Veselí, Budeč, Matějov, Žďár, Nížkov a Radostín; v tomto případě se prolíná území, o němž bude ještě řeč při studiu tetřívka obecného na jižní Moravě. Sám jsem ho zastihl po r. 1935 a vídal ještě za války téměř ve všech honitbách okolí Havlíčkova Brodu, Polné, Přibyslavi, Humpolce, ojediněle i v okolí Ledče nad Sázavou a dosti hojně v okolí Dolních Kralovic.

Ve východních a severovýchodních Čechách se stal v současné době vzácným. Na Náchodsku vymizel za poslední války; není hlášen ani z Královéhradecka. na Rychnovsku je v okolí Zdobnice a Kačerova podle místních lesníků asi 20 kusů, ojediněle i v honitbě Uhřínov; v polesí Deštná asi 12–15 kusů. Na hlavním hřebeni Orlických hor je výskyt sporadický (Porkert in litt.). V okolí Kunštátu má lesní závod (LZ) Žamberk asi 25–30 kusů, ale další jsou rozptýleni v sousedních společenstevních honitbách. V oblasti Kralického Sněžníku je asi 8 kohoutků. Na LZ Dvůr Králové nad Labem se téměř nevyskytuje. V okrese Ústí nad Orlicí se zdržuje 14 kusů v kat. území Petrovice těsně u polských hranic; v okrese Svitavy žije jen ojediněle v okolí Pusté Kamenice, Pomezí, Stašova, Jedlové a Bystré na Poličsku. na Pardubicku vymizel, Chrudimsko má sporadický výskyt v okolí Studnice a Kameníček, což je už v oblasti Českomoravské vysočiny, stejně jako malá lokalita v okrese Havlíčkův Brod v kat. území Vepříkov s 15 kusy a Křižová s 22 kusy.

Komárek (1948) říká, že tetřívek obecný chybí v teplých a úrodných krajích Moravy, Farský (in litt.) ho má na Moravě za řidšího než v echách, zná tam místa, kde chybí téměř úplně nebo se objeví jen zřídka, jak již dříve upozornili Talský a Janda (1906). *Lesnický a myslivecký atlas* (1955) zaznamenává na jižní Moravě výskyt v okolí Dačic. podle Zdobnitzkého (1908) byl vzácný v brněnském okolí a v rovině tam úplně chyběl. Hála (1925) ho má na Moravskokrumlovsku za vzácného. Canon (1927) ho měl za častého na Jihlavsku, kde počal od r. 1925 ubývat. Z Českomoravské vysočiny ho uvádí Hladík et al. (1959), Málek (1966), jenž konstatuje, že stavy klesají, Kratochvíl (1966) a Slavík (1967), jenž ho r. 1920 zastihl ještě na Dačicku; z Tišnovska přináší zprávu Nečas (1940). Na Kroměřížsku ho

zastihl Janda (1906) v lesích u Kostelan a na jih k Buchlovicům, ale nehojně. Balthasar (1949) uvádí vzácný výskyt na Gottwaldovsku na jv. svazích Chřibů; v okolí Gottwaldova však chybí. Někdejší výskyt na Ždánských vrších zaznamenal Klvaňa (1923) v Niederlově "Moravském Slovensku".

Až na vzácné a ojedinělé případy tetřívěk ze střední části Českomoravské vysočiny vymizel; zaznamenal to jak Hladík (in litt.) na Polensku, tak Kolář (in litt.) na Jihlavsku, kde se stal ojedinělým zjevem i v jz. části okresu. Občas se ozve vzácně v prostoru Rohozná-Batelov-Jihlávka. Na LZ Telč se vyskytuje sporadicky v pole-sí kaliště a Osoudov. Vymizel v okrese Třebíč, pouze u Slavonic a Uherčic přelétá z Jindřichohradecka; tato migrace jde z LZ Český Rudolec. Není na Znojemsku a podle sdělení tamních lesníků není považován za stálou zvěř ani v okrajových honitbách sousedního Rakouska. postrádá ho Břeclavsko, Hodonínsko, Uherskohradištsko, Gottwaldovsko, Kroměřížsko, Vyškovsko, Prostějovsko, není na Brněnsku, ani v okrese Blansko. Jediný výskyt je opět v oblasti Českomoravské vysočiny v okrese Žďár nad Sázavou, kde v prostoru Nové Veselí, Žďár nad Sázavou, Vatín, Újezd, Česká Svratka a Radostín nad Oslavou je asi 80 kusů; ojediněle jsou i ve státním polesí Vojnův Městec, LZ Nové Město na Moravě.

Pro moravskoslezský sever ho Rehren (1936) zaznamenal na Kralickém Sněžníku. Šor (1964) konstatoval, že mizí v prostoru „Starý kopec“, „Nová Seménka“ a „Šléglov“, Homberg (1938) ho zastihl na Pradědu. Kostroň (1953) ho uvádí na Jeseníku a Radhošských Bezkydech. Hudec et al. (1966) ho mají ve Slezsku za stálého, ale řídce se vyskytujícího ptáka. Přinášejí důkazy o jeho dřívějším výskytu v Rychlabských hrách, Jeseníkách a Oderských vrchách; byl

vždy podle nich vzácný v Beskydech a pobeskydské pahorkatině.

Dle stavu z jara 1965 měl okres Šumperk 21 kusů v prostoru LZ Hanušovice a 19 kusů v okolí Jindřichova. V oblasti Bruntálska má 10 kusů oblast Praděd hole a 18 kusů prostor mezi Heřmanovicemi a Vrbnem pod Pradědem. Podle Hudec et al. (1966) ho pozoroval v posledních létech Šild u Krasova a Purkartic. Chybí na okresech Opava, Ostrava, Frýdek-Místek i Karviná. Na moravské straně ho dnes nemá Vsetínsko, Přerovsko a v okrese Olomouc je jedna malá populace o 10–15 kusech v prostoru Čermná a Milovany a poměrně slušný počet mezi Libavou, podlesím, Starými Oldřůvkami u Budišova, Potštátem a Smilovem, kde je stav odhadován na 200 kusů (Nevrlý in litt.).

SOUČASNÉ VERTIKÁLNÍ ROZŠÍŘENÍ

My víme, že na počátku 20. století žil u nás tetřívěk obecný i v rovinách středního Polabí v okolí Poděbrad, Nymburka, Brandýsa nad Labem apod.; to znamená, že tu byl i v nadmořské výšce pod 200 m. Dnes tam chybí, jako chybí na většině českého i moravskoslezského vnitrozemí. V současné době se pohybuje spodní hranice jeho vertikálního rozšíření v českomoravských krajích nad 450 m n.m., kdežto horní převažuje v prostorech okolo 900 m n.m., ale vystupuje v západních Čechách i na 1000 m n.m., na Krkonoších až k 1400 m a na Pradědu do 1300 m n.m.; Hudec et al. (1966) ho našli v Jeseníkách až u 1400 m n.m.

ZÁVĚR

Tetřívěk obecný u nás v posledních desetiletích bezesporu ubývá. Jeho úbytek byl však pozorován i v jiných zemích Evropy, a to i mimo sousedství našeho

státu. Doc. Dr. W. Černý¹⁰ mne upozornil, že to je v dnešní době příznačný zjev pro většinu hrabavých s výjimkou bažanta.

Z předešlého, zejména z části historické, je možno dosti zřetelně soudit, že vlny vzrůstu a poklesu stavů nejsou u tetřívka obecného plodem posledních desetiletí, nýbrž v rozličných oblastech a obdobích se tu ukazovaly již v minulosti. Přesto, že u nás dnes ustupuje do podhůří a hor, je nepravděpodobné, že by byla sama nadmořská výška příčinou jeho vymizení ve vnitrozemí, protože v těch výškách, kde se dnes v našich okrajových hrách vyskytuje, ve vnitrozemí chybí. A naopak! Kdysi byl domovem i v poděbradské rovině, když – jak mi říkal jeden z tamních lesních hospodářů, který tam působil v první čtvrtině 20. století, totiž Dr.h.c. Ing. J. Frič¹¹ – se v tamních lesích hospodařilo rozsáhlou holosečí. Jejím znovuzalesnění bránily spousty divokých králíků šetřených z důvodů honebních, kteří zavinili, že se tyto holiny měnily v rozsáhlá vřesoviště. Myslím také, že ho z vnitrozemí nevytláčily změny v lesním hospodářství. Vždyť není ptákem rozsáhlých lesů. A v drobných lesících Českomoravské vysočiny s borovicí i břízou a podrostem borůvky, právě tak jako v borkách jihočeské rybníční pláně téměř k žádným podstatným změnám nedošlo. Ostatně každý lesník mi dá za pravdu, že paleta prostředí, jež v našich lesích tetřívek osídloval, je tak pestrá, že lze těžko tvrdit, kterou charakteristiku musí mít porosty, v nichž je tento pták domovem.

Potrava tetřívka obecného jeví v nejrozumnějších koutech světa nápadnou podobnost, alespoň v hlavních druzích. U nás Farský (in litt.) zjišťuje, že se tu živí především pupeny listnatých dřevin, např. jeřábu, břízy, dubu, osiky, topolů, olší, buků, habrů i ovocných stromů

a z nouze i jehličnanů, vyhledává často jehnědy bříz, olší, lísky i jiných, uštípuje vřes, klikvu, brusnici, borůvku aj. Loos (1896), který zkoumal potravu těchto ptáků v rozličných měsících roku, nacházel v době zrání jahod, malin a borůvek v tetřívčích volatech i trusu hojně zbytků jejich plodů, mnoho borůvkového listí i pupenů, velmi mnoho pupenů i jehlic borovice i modřínu, kulturních rostlin, různých semen i obilek, hlavně ovsa i zbytků hmyzu. Když jsem v dubnu r. 1929 otevřel vole tetřívka střeleného v selském lesíku na Nasavrcku, bylo nácpano pupeny borůvčí. Často jsem v zimě zastihl kohoutky ozobávající plody jeřábů. K podobným výsledkům došli i jinde, kupř. Kaasa (1959) v Norsku, Brüll (1961), který v Šlesvig-Holštýnsku nacházel v žaludcích tetřívků především mokřadní a vřesovištní rostliny, plevely i kulturní rostliny, a Eygenraam (in Feiler 1965), jenž zjišťoval ve volatech od srpna do února především vřes a z obilek oves. Zajímavý je v potravním režimu tetřívka význam borovice. Nef (1959) zjišťuje, že se tento pták soustřeďuje hlavně na vřes, ale při nedostatku mladého vřesu sbírá terminální výhony sdřevin, hlavně borovice. Sierpinski (1965) rovněž zjistil, že tetřívek působí značné škody v borových kulturách především vyklobáváním terminálních pupenů, Loos (1901) viděl v zimě r. 1901/02 tetřívky vyklobávat pupeny černé a obecné borovice. U nás mne upozornil Auerhan, že v r. 1931 zjistil v Šárovcově Lhotě u Jičína, kam se r. 1922 soustředila sta tetřívků, 60–80 ha borových slatin, jejichž stromky byly jakoby sestřihány do tvaru hrušky; bylo to dílo tetřívků. I když jsem tu nevyčíslil veškeré druhy tetřívčí potravy, přece jen to, co tu bylo uvedeno, stačí, aby každý pochopil, že to jistě nebyl nedostatek potravy, který v našem vnitrozemí připravil,

10 Walter Černý (1905–1975), český ornitolog. – JM.

11 Jan Frič (1883–1971), český lesník. – JM.

alespoň dospělé ptáky, o vhodné prostředí.

Početné a rychlé osídlení mniškových holin po První světové válce mohlo nastat proto, že v době žíru mnišky nebyl u nás, ani v okolních zemích, tetřívka vzácný a mohl se tedy do vhodného prostředí, jež se na holinách vytvořilo, soustřeďovat. Od 1940. let a někdy i dříve byl však u nás ve většině vnitrozemských krajů na ústupu směrem k pohraničním oblastem, jež zejména poválečná doba přiblížila lesostepi; moje šetření ukazuje, že poslední zbytky jeho stavů do 10 let po Druhé světové válce zmizely. Proto se nemohl soustředit do prostorů, jež tu vznikaly po kůrovci, sněhových a větrných kalamitách jako rozsáhlé holiny a řediny v našich lesích. Zdá se ostatně, že tyto holiny, pomaleji zalesňované než holožírny mnišky, které rychle zabuřněly a ve většině i rozbahnily, nevytvořily tak příznivé prostředí pro tetřívku, jaké bylo na holožírech po mnišce. Už před Prvou světovou válkou pozoroval Kroutil (in litt.) soustřeďování tetřívku na plochách borových kultur zničených sypavkou (*Lophodermium pinastri* Schr.) v oblasti Mcel, tedy ve středočeské rovině. Podobný jev zjistil Dr. Váňa (in litt.) na Benešovsku, po vysídlení Benešovska a Sedlčanska za poslední války. Stejný úkaz lze pozorovat na některých vojenských střelnicích i v pohraničním pásu klidu. V současné době mi sdělují z Krušných hor Ing. Šafránek a Ing. Dufek, že se také loni soustředilo více kohoutků než jiná léta k toku na holinách, jež vznikly po těžbě lesních porostů zničených vlivem popílku a kouřových plynů pokrušnohorského průmyslu.

Shoda doby, v níž u nás tetřívka obecný z vnitrozemí zmizel a obdobím revolučního nástupu chemie v rostlinolékařství je jen částečná a zdánlivá; příčin měnlivosti stavu tetřívku bude

více a vyžádají si delšího a komplexního výzkumu. Jeho těžiště se však se však pravděpodobně nevyhne soubornému probádání všech vlivů, které na tyto ptáky působí v prostorách nabývajících u nás charakteru stepi a tundry. Mnoho by v této otázce zajisté objasnilo dlouhodobé a pokud možno rozsáhlé kroužkování těchto ptáků na místech, kde jsou u nás trvale v optimu i tam, kde se jen dočasně usídlují větší měrou.

LITERATURA

- Bakesch A. 1906: *Lesní poměry na hraběcích Czernin-Morzinských panstvích Vrchlabí a Maršově v Krkonoších*. Česká lesnická jednota, Praha.
- Balthasar V. 1949: Ptactvo gottwaldovského (zlínského) regionu. *Sylvia* 11–12: 1–35.
- Barchánek V. 1943: O "forštu" a zaniklém průmyslu na panství radnickém u Plzně. *Les* 23: 36–38.
- Böhm L. 1891: *Královské věnné město Mělník a okres mělnický*. L. Böhm, Mělník.
- Brüll H. 1961: Zur Frage der Birkwildhege. *Wild und Hund* 1961: 29–31.
- Canon H. 1927: *Tiere der Heimat*. Deutsches Volksbildungsverein, Iglau.
- Čabart J. 1958: *Vývoj české myslivosti*. Státní zemědělské nakladatelství, Praha.
- DD. 1913: Krivoklát. *Lovecký obzor* 13: 216.
- Duschek S. 1930: *Popis schwarzenberského polesí Poněšice-Radonice*.
- Dyk V. 1932: Stav tetřívku v jihovýchodních Čechách. *Stráž myslivosti* 10: 31.
- Fábera V. 1957: Ptáci v Polických stěnách. *Naše vlast* 5: 118.
- Fábera V. 1963: Příspěvek k poznání ptactva Broumovských stěn. *Zprávy MOS* 1963: 33–40.
- Feiler A. 1965: Die Hege des Birk- und Auerwild. *Unsere Jagd* 1965 (4): 90–94.
- Florián Č. 1917: Příspěvek k dějinám myslivosti chrudimské v 2. pol. 17. a 1. pol. 18. stol. *Agrární archiv* 4: 267.
- Frič A. 1872: Obratlovci země české. In: Frič A. (ed.): *Práce zoologického oddělení přírodovědeckého proskoumání Čech*. Praha: 1–148.

- Guth B. 1902: Před sto léty. *Lovecký obzor* 1902: 81–83.
- Habart Č. 1925: *Sedlčansko, Sedlecko a Voticko*. Sv. 1. Sedlčany.
- Hála J. 1925: Zvířena kraje Moravsko-krumlovského. *Vlastivědný sborník Moravsko-Krumlovska a Hrotovska*: 62–77.
- Hanuš V. 1960: Variabilita stavu tetřivků v ČSSR. *Práce výzkumných ústavů lesnických v ČSR* 20: 163–164.
- Hanzák J. 1946: Příspěvek k poznání avifauny Kralického Sněžníku. *Sylvia* 8: 68–74.
- Hanzák J. & Hudec K. 1963: *Světlem zvířat*. Sv. 2 (1). SNDK, Praha.
- Henesch J. 1955: Historický výzkum lesního a zemědělského půdního fondu v prostoru Varvažov Žbonín. *Lesnictví* 1955: 875–946.
- Heske F. 1909: *Popis knížecího Schwarzenbergského svěrenského panství třeboňského se zvláštním zřetelem na jeho lesy*. Česká lesnická jednota, Praha.
- Hladík B., Slavík B., Semerád B. & Kučera J. 1959: Ptáci střední části Českomoravské vysočiny. II. část. *Vlastivědný sborník Vysočiny, Oddělení věd přírodních* 3: 131–157.
- Hofman K. 1958: Údolí Dolní Střely – přírodní park Plzeňska. *Ochrana přírody* 13 (4): 104–107.
- Hofman K. 1965: Několik příspěvků k avifauně střední Šumavy. *Zprávy muzeí Západočeského kraje* 3–4: 32–47.
- Hofman K. 1967: Poznámky k ptactvu třemšínských Brd. *Zprávy muzeí Západočeského kraje* 5: 8–17.
- Hoříce A. 1925: Třicetiletá ornithologická pozorování na Mnichovohradištsku. *Od Ještěda k Troskám* 4: 22–24, 101–106, 129–133, 200–203.
- Houska F. 1928a: Jihočeskými revíry. *Československý háj* 5: 149–156.
- Houska F. 1928b: Tetřívky v toku. *Stráž myslivosti* 6 (7): 97–98.
- Homberg H. 1938: Ornithologická pozorování v okolí Pradědu a Červenohorského sedla. *Československý ornitholog* 5: 29–32.
- Hudec K., Kondělka D. & Novotný J. 1966: *Ptactvo Slezska*. Slezské zemské muzeum, Opava.
- Chadt E. J. 1907: Lovná zvěř. *Lovecký obzor* 1907: 107–108.
- Chleborád A. 1928: *Popis okresu Bechyňského*. Okresní záložna hospodářská, Bechyně.
- Janda J. 1906: Ptactvo okolí kroměřížského. *Zprávy Komise pro přírodovědecké prozkoumání Moravy, Oddělení zoologické* 3: 1–66.
- Ja. 1960: Potrava tetřivků v Norsku. *Myslivost* 1960: 159.
- Janka G. 1914: *Die Pflanzen- und Tierwelt der Umgebung von Komotau*. Stadtgemeinde Komotau, Komotau.
- Jirsík J. 1923: Ptáci okolí Týnce n./Sáz. *Časopis Národního musea, Řada přírodovědná* 97: 18–22.
- John J. & Bauer R. 1903: *Statisticko-topografický a lesnický popis velkostatku král. města Domažlic a velkostatku Kouta*. Česká lesnická jednota, Praha.
- Knobloch H. 1961: Das Birkwild im Zittauer Gebirge und im angrenzenden Gebiet der ČSSR. *Falke* 8: 226–228.
- Komárek J. 1920: Fauna Doupovských hor – Aves. *Časopis Národního musea* 94: 51–52.
- Komárek J. 1945: *Myslivost v Českých zemích*. Čin, Praha.
- Komárek J. 1948: *Česká zvířena*. Melantrich, Praha.
- Komárek J. 1954: *Lesnická zoologie*. Sv. 3. Státní zemědělské nakladatelství, Praha.
- Kratochvíl J. 1966: *Použitá zoologie*. Sv. 2. Státní zemědělské nakladatelství, Praha.
- Kraus J. 1897: Ornithologické poměry okolí Dobříšského. *Vesmír* 27: 15–16, 27–28, 38–40, 50–51.
- Kroutil O. 1962: Po stopách tetřevů a tetřivků. *Myslivost* 1962 (2): 22–23.
- Loos K. 1896: Zur Ernährung unserer Vögel. *Vereinsschrift für Forst-, Jagd- und Naturkunde* 205: 93–109.
- Loos K. 1901: Zur Ernährung unserer Vögel. *Spolkový časopis pro lesnictví, myslivost a přírodovědu* 234: 89.
- Michel J. 1929: *Tiere der Heimat*. Freier Lehrerverein des politischen Bezirkes Tetschen, Tetschen an der Elbe.
- Miškovský J. 1921: O forštu kosteleckém. *Háj* 1921 (5): 68–69.
- Málek J. 1966: Osudy jeřábků, tetřevů a tetřivků. *Myslivost* 1966 (9): 200–201.
- Mayer G. 1967: Areal und Arealveränderungen von Auerhuhn (*Tetrao urogallus* L.)

- und Birkhuhn (*Lyrurus tetrrix* L.) in Oberösterreich. *Monticola* 1: 101–120.
- Mokrý T. 1891: Mišenec mezi tetřívkem a domácí slepicí. *Vesmír* 20: 90.
- Musílek J. 1946: *Ptactvo Pardubicka*. Vydavatelstvo vlastivědného sborníku „Krajem Perštýnův“, Pardubice.
- Musílek J. 1947: Ptactvo Litomyšlska a přilehlých částí sousedních okresů. *Časopis Národního musea, Oddíl přírodovědný* 116: 161–172.
- Navrátil M. 1915: K dějinám lesů na panství vlašimském. *Spolkový časopis pro lesnictví, myslivost a přírodovědu* 16: 55–65.
- Nečas J. 1940: Poznámky k výskytu ptactva na Tišnovsku. *Sylvia* 5: 21–26.
- Nef L. 1959: Protection des bourgeois de pins contre les attaques du Tétrás lyre (*Lyrurus tetrrix* L.). *Gerfaut* 1959: 1–8.
- Nožička J. 1960: *Z dějin myslivosti na Židlochovicku*. Práce výzkumných ústavů lesnických ČSSR 20.
- Palliardi A. A. 1852: *Systematische Uebersicht der Vögel Böhmens*. Carl Wilhelm Medau, Leitmeritz.
- Pokorný V. 1958: *Ze života podbrdského ptactva*. Vlastivědný kroužek ZK ROH Obchodních tiskáren, Hořovice.
- Rehren I. 1936: Die Vogelwelt des Glatzer Schneeberges. In: Pax J. (ed.): *Beiträge zur Biologie des Glatzer Schneeberges* 2: 101–117.
- Rosůlek F. X. 1903: *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko*. Sv. 1. *Přírodní poměry*. Pardubice.
- Sierpinski Z. 1965: Cietrzew (*Lyrurus tetrrix* L.) szkodnikiem upraw sosnowych. *Sylvan* 109: 49–53.
- Slavík B. 1967: Tetřívěk a tetřev na Českomoravské vysočině. *Myslivost* 1967: 67.
- Sommer J. G. (ed.) 1833–1849: *Das Königreich Böhmen*. Calve, Prag.
- Šachl J. 1962: Ptáci na Poděbradsku. III. Vzácnější druhy ptáků na Poděbradsku. *Polabí* 2 (3–4): 41–43.
- Šiman K. 1947: Křivoklátsko – kolébka české myslivosti. In: Endler M. & Kokeš O. (eds): *Křivoklátský památník* 21. IX. 1947. Péči ČSMJ – Zemského svazu Čechy, Praha: 41.
- Šimon A. 1926: Hony na panství hradištském v letech 1846–47. *Od Ještědu k Troskám* 7: 168–169.
- Šor F. 1964: Příspěvek k poznání některých druhů ptactva, vyskytujícího se na prostoru Starého Města pod Sněžníkem a Hanušovic. *Zprávy MOS* 1964: 27–29.
- Štancl L. 1947: Některá pozorování z okolí Rohovládovy Bělé. *Československý ornitholog* 14: 10.
- Švec F. (ed.) 1933: *Vlastivěda Klatovska*. Sv. 1. *Příroda*. Klatovy.
- Trpák P. 1964: Šumavská zvířena. *Ochrana přírody* 19: 78–80.
- Vepřek F. (ed.) 1906: *Chrudimsko a Nasavrcko*. Sv. 1. *Obraz přírodní*. Výbor ku popisu okresu Chrudimského a Nasavrckého, Chrudim.
- Vepřek F. (ed.) 1909: *Chrudimsko a Nasavrcko*. Sv. 2. *Poměry zemědělské a národohospodářské*. Výbor ku popisu okresu Chrudimského a Nasavrckého, Chrudim.
- Veselý V. 1965: Tetřevovití a jejich ochrana v Krkonošském národním parku. *Krkonošský národní park, Zprávy* 2 (3–4): 6–9.
- Wagner B. 1895: *Statisticko-topografický a lesnický popis hraběcích Buquoyových lesů svěřenského panství Nových Hradů*. Česká lesnická jednota, Praha.
- Wahl V. 1941: Pozorování ptactva v okolí Bělé pod Bezdězem za rok 1938 a 1939. *Sylvia* 6: 17–21.
- Wahl V. 1944: *Pražské ptactvo*. Česká grafická unie, Praha.
- Wollmann E. 1927: Tok tetřívků na Českomoravské vysočině. *Stráž myslivosti* 1927: 91.
- Záleský M. 1926: Tetřívěk (*Tetrao tetrrix* L.) a tetřevce (*Tetrao tetrrix* × *T. urogallus*) na Jindřichohradecku. *Věda přírodní* 7: 303–304.
- Zatloukal J. 1938: Lány. *Stráž myslivosti* 16: 29–34.
- Zdobnitzky F. 1908: Beitrag zu einer Ornis des Brünner Umgebung. II. Teil. *Zeitschrift des Mährischen Landesmuseums* 9: 176–276.